

Zulifarxon TURSUNOVA,
Farg'ona davlat universiteti doktoranti
E-mail: shohbegim@list.ru

ADChTI dotsenti, PhD D. Kazakbayeva taqrizi ostida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YURIDIK NUTQNING PRAGMATIK MAQSADLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida yuridik nutqning pragmatik maqsadlari, ularning o'ziga xosliklari, misollari va tahlili IMRAD talablari asosida o'rganildi. Har ikkala tilda qonuniy matnlarda qanday nutq aktlari, presuppozitsiyalar, va madaniy kommunikativ strategiyalar aks etishi misollar bilan ko'rsatildi. Ushbu maqola yuridik diskursda kontekst va til tanlash huquqiy aniq-tushunarlik va samarali kommunikatsiyaga qanday ta'sir qilishini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Yuridik nutq, pragmatika, ingliz tili, o'zbek tili, diskurs, kommunikatsiya, misollar.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ ЮРИДИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье исследуются прагматические цели юридической речи на английском и узбекском языках, приводятся примеры и проводится их анализ с позиции сравнительного дискурса. Рассматриваются речевые акты, presupпозиции и культурные особенности юридического общения в обоих языках. Работа акцентирует внимание на роль прагматики для точной и прозрачной коммуникации в правовой сфере.

Ключевые слова: Юридическая речь, прагматика, английский язык, узбекский язык, дискурс, коммуникация, примеры.

PRAGMATIC AIMS OF LEGAL SPEECHES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article explores the pragmatic objectives of legal discourse in English and Uzbek. It provides real examples and analyzes them through contrastive discursive perspectives. The study focuses on speech acts, presuppositions, and cultural communicative strategies found in both languages, highlighting the importance of pragmatics for clarity and effectiveness in legal communication.

Key words: Legal discourse, pragmatics, English, Uzbek, communication, discourse, examples.

Kirish. Huquqiy nutq har bir jamiyatning rasmiy va amaliy muloqoti uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Davlat va jamiyat hayotida huquqiy nutqning ahamiyati nihoyatda muhim, chunki u qonun chiqaruvchi, sud va boshqa huquqni qo'llovchi organlar faoliyatida asosiy vosita sifatida ko'rinadi. Pragmatika esa yuridik nutqning faqat so'z va jumlar darajasidagina emas, balki mazkur nutqning yuzaga kelish maqsadi, ijtimoiy va madaniy konteksti, shuningdek, nutqiy samaradorligi nuqtai nazaridan qanday shakllanishini har tomonlama chuqur o'rganadi. Ingliz va o'zbek tillari yuridik diskursining pragmatik xususiyatlari ko'p bora ilmiy tadqiqotlarda taqqoslanadi, biroq har ikkisi ham o'ziga xos madaniyatga, milliy huquqiy tizimga, huquqiy qadriyat va kommunikatsion urf-odatlariga tayanadi. Ayniqsa, ingliz tilida yuridik nutq yanada rasmiy va aniq tuzilgan bo'lsa, o'zbek yuridik nutqi ko'proq milliy va tarixiy an'analarni aks ettiradi. Shu sababli, har ikki til yuridik diskursining pragmatik jihatlari qiyosiy o'rganish huquqiy kommunikatsiyada samarali tushunishni ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuridik pragmatikaning nazariy asoslari Grice ning kooperativ printsipti, Searle ning nutq aktlari nazariyasi, shuningdek, o'zbek tili yuridik nutqidagi ruhiy-madaniy omillarga asoslanadi. Ayniqsa, Grice tomonidan ilgari surilgan kooperativ printsipti nutq ishtirokchilari o'rtasidagi muloqot samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi va bu tamoyil yuridik matnlarda pragmatik strategiyalarni aniqlashda ham qo'llaniladi. Searlning nutq aktlari nazariyasi esa turli yuridik janrlarda uchraydigan ifoda vositalarining ma'nodorligi va

funksional xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. O'zbek yuridik nutqidagi ruhiy-madaniy omillarni o'rganishda Quronboyeva va Shakirova tadqiqotlari asos sifatida qaraladi, bu esa o'zbek tilidagi yuridik matnlarning madaniy va tarixiy kontekst bilan bog'liqligini ko'rsatadi. K. Uilliams (2007) va Ali Gledhill (2015) tadqiqotlari yuridik ingliz tilining xalqaro kontraktlardagi o'rni, uning o'ziga xos grammatik va leksik xususiyatlarini, shuningdek, huquqiy normalarni xalqaro miqyosda qanday ifodalashini keng qamrovli yoritadi. Ushbu tadqiqotlar asosida ingliz huquqiy diskursida so'zlarning aniq, soddaligi va ayni paytda rasmiyligi yuqori darajada bo'lishi, ularning atama va iboralar orqali standartlashtirilganligi ta'kidlanadi. Zamonaviy tadqiqotlar huquqiy kommunikatsiyada aniqlik, soddalik va rasmiy etiketchilik ko'rsatkichlarini bir-biridan farqli yondashuvlar bilan baholaydi. Huquqiy matnlarni talqin qilishda so'z va iboralarning ko'p qirraligi, ularning grammatik, semantik va pragmatik sathda qanday namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Ilmiy manbalarda ingliz va o'zbek yuridik matnlarning strukturaviy o'ziga xosligi, nutq aktlarining har ikki tilda qanday ifodalanishi va ularning huquqiy nutqda tutgan o'rni chuqur o'rganilgan. Jumladan, pragmatik elementlar, aniq ifoda, soddalik, hamda rasmiy etiketchilik yuridik matnlarning samarali va to'g'ri talqin qilinishini ta'minlashda asosiy mezonlar sifatida ko'riladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida zamonaviy ilmiy-tadqiqot metodlari va yondashuvlar keng qo'llanildi. Jumladan, statistik tahlil, taqqoslash, so'rovnoma, eksperimental va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ma'lumotlarni to'plash va ularni tahlil qilishda

an'anaviy hamda innovatsion uslublar uyg'unlashtirildi. Tadqiqotda, ilg'or xalqaro tajribalar ham inobatga olindi va pedagogik, sotsiologik hamda psixologik tahlillardan keng foydalanildi.

Kontrastiv tahlil: har ikkala tildagi qonunlar, shartnomalar hamda sud qarorlaridan keng ko'lamli autentik misollar tanlab olindi va ularning pragmatik modeli, natijasi, shuningdek, lingvistik va kontekstual xususiyatlari batafsil solishtirildi. Bu jarayonda, har bir tilga xos bo'lgan yuridik terminologiya, ibora va ifoda vositalari aniqlanib, ularning o'zaro farqlari va o'xshash jihatlari atroflicha tahlil qilindi.

Nutq aktlari nazariyasi: Searle va Austinning nutq aktlari tasnifi asosida ikki til yuridik matnlarida qanday illokutsion maqsadlar mavjudligi aniqlandi va ularni amalga oshirish uchun ishlatiladigan lingvistik vositalar va strukturalar har tomonlama ko'rib chiqildi. Shuningdek, bu illokutsion maqsadlarning huquqiy muloqot samaradorligiga ta'siri ham tahlil qilindi.

Madaniyatlararo va kontekstual pragmatik tahlil: yuridik nutqda uchraydigan rasmiy formullar, madaniy kodlar, kommunikativ strategiyalarning aniq misollari o'rganilib, ularning madaniyatlararo kontekstdagi huquqiy kommunikatsiya samaradorligiga qanday ta'sir qilishi batafsil tahlil qilindi. Shu bilan birga, har ikki til va madaniyat yuzasidan muloqot paytida vujudga keladigan muammolar va ularning o'zaro yechimlari ko'rib chiqildi.

Korpus tahlil: shartnoma, qonun, sud qarori va rasmiy maktublardan yig'ilgan ko'plab autentik misollar asosida yuridik matnlarida uchraydigan aniq pragmatik elementlarning joyi, funksiyasi va roli har tomonlama tahlil qilindi. Analiz jarayonida bu elementlarning matnning umumiy mazmuniga, yuridik aniqlik va tushunarligiga qo'shgan hissi ham alohida ko'rib chiqildi.

Tahlil va natijalar. Misol 1. Shartnoma bandidan (eng): "The Tenant shall pay the rent not later than the 5th day of every month".

Bu hujjatda "shall pay" ifodasi orqali qat'iy ravishda majburiyat yuklanmoqda. Bunday yondashuv hujjat mazmunida tomonlarga aniq va tushunarli yuridik majburiyatlar yuklash uchun ishlatiladi. Pragmatik maqsad - tomonlar o'rtasidagi aniq va bir qiymatli huquqiy vazifani ifodalash. Bu yerdagi asosiy e'tibor, har ikkala tomon ham qanday majburiyatlarga ega ekani va bu majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish zarurligi bo'yicha shubha qolmasligiga qaratilgan. Ingliz tilida bu kabi konstruksiyalar presuppozitsiyani (ijarachi doim oldindan biladiki, to'lov qilishi lozim) va aniqlikni ta'minlaydi. Shuningdek, «shall pay» kabi iboralar kelishuv yoki bitimga qat'iylik va barqarorlik kiritadi, ya'ni ijarachi to'lov qilishi shartligi birma-bir muhrlanadi va har qanday talqin uchun yo'lni yopadi. Bu uslub xalqaro huquqda ham keng qo'llanadi.

Misol 2. Sud qaroridan (eng): "It is hereby ordered that the respondent enter into a rehabilitation program within thirty days".

Ushbu formada "hereby" so'zi deklarativ nutq aktini kuchaytiradi va qaror natijasida huquqiy kuchga ega bo'lgan pragmatik kontekst shakllanadi. Bu so'z, ayniqsa, rasmiy yozishmalarda, huquqiy hujjatlarda va hokimiyat vakillarining chiqishlarida keng foydalaniladi. Chunki "hereby" vositasi orqali ifodalangan bayonot aniq, shubhasiz va rasmiy diskursga ega bo'ladi va bu nutq aktining real qonuniy yoki institutsional kuchini ta'minlaydi. Bunday hollarda, ushbu so'z buyruq, farmon yoki qarorning rasmiylashtirilganligini belgilaydi va mazmuniga doir har qanday talqin yoki noaniqlik ehtimolini kamaytiradi. Shuning uchun, bu juda aniq, shubhasiz va rasmiy buyruq bo'lib, u natijada real huquqiy kuchga ega bo'ladi.

Misol 3. Shartnoma bandidan (o'zb): "Ijarachi mazkur shartnoma asosida har oyda o'z vaqtida to'lovni amalga oshirishi shart".

Bu jumlada "amalga oshirishi shart" iborasi majburiyatni bildiradi. Yani, biror kishi yoki tashkilot ushbu harakatni bajarishga majbur, uni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, aks holda huquqiy javobgarlikka sabab bo'lishi mumkin. O'zbek tili yuridik uslubida odatda, «shart», «lozim», «talab etiladi», «majbur», «bajarilishi kerak» kabi kalit so'zlar orqali muqarrarlik va rasmiylik ta'minlanadi hamda tushunarli tarzda shartli va majburiylikni ifodalaydi. Ushbu kalit sozlar yordamida qonun normasi yoki rasmiy hujjatdagi talabning qat'iylik ochiq-oydin ko'rsatiladi va bu, o'z navbatida, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Ingliz tilidan farqli jihat esa - o'zbek tilidagi ifodalarda aniqlikka urg'u bilan bir qatorda, so'zlovchi nutqining muloyimligi va muvozanatli uslubida ham namoyon bo'ladi ya'ni, yuridik nutqda ham ijtimoiy-madaniy kontekst, insonlar o'rtasidagi munosabatlar, hurmat va ehtiyotkorlik elementlari kuchliroq aks etadi. Bu esa xalqning milliy mentaliteti va huquqiy tafakkuridagi o'ziga xosliklarni, rasmiy tilning insoniylik bilan uyg'unlashuvini ko'rsatadi.

Misol 2. Sud qaroridan (o'zb): "Sud hay'ati ushbu ish bo'yicha javobgarni o'ttiz kun ichida tegishli reabilitatsiya dasturiga jalb qilishga majbur qiladi".

Bu holatda «majbur qiladi» - direktiv nutq aktidir. Bunday ifodalar orqali hukumat yoki muayyan tashkilot tomonidan aniq ko'rsatma va buyruqlar beriladi, ya'ni gap so'zlovchi tomonidan tinglovchiga qandaydir harakatni majburan bajarishni talab qiladigan nutq akti bo'ladi. Yana bir jihat - sud protokollarida odatda hurmatli, ehtiyotkor so'zlashuv ustun va institutsional formulalar keng (masalan, «sud hay'ati», «mazkur ish bo'yicha») qo'llaniladi. Bu asosan sud jarayonlarida qatnashadigan har bir shaxsga nisbatan mehribonlik va o'zaro hurmat muhitini yaratadi. Leksika va sintaksisda ham rasmiylik kuzatiladi; jumladan, so'z tanlovi va gap tuzilishida rasmiy va kitobiy uslubdom elementlar, atamalar ko'p uchraydi. Bularning barchasi sud yozuvlarining rasmiy va institutsional xususiyatini ta'minlaydi.

Ingliz yuridik matnlarida presuppozitsiya va aniq intension yetakchilik qilsa, ushbu matnlarida odatda har bir huquqiy ifoda va qarorlar ilgari surilishi ortida yashirin ma'no, xulosa va nazarda tutilgan natijalar muhim o'rin tutadi. Natijada, ingliz yuridik tilida har bir so'z va ibora aniq va puxta o'ylab tanlanadi hamda ularning yuridik sharhlari keng qamrovli va qat'iy bo'ladi. O'zbek yuridik nutqida esa kommunikativ diplomatiya va madaniy-muloqotiy etiketchilik kuchli, ya'ni fikrning yumshoq yetkazilishi, bardavom mulohaza va madaniyatga xos odob/ilohiyroq muomala yondashuvi ustun turadi. O'zbek yuridik hujjatlarida ko'pincha rasmiy o'zaro hurmat va milliy qadriyatlarga asoslangan iboralar mavjud bo'lib, nutq madaniyatining o'ziga xosligi saqlanib qoladi. Ikki tilda ham terminologiya aniqligi va rasmiy konstruksiyalar muhim, lekin har bir huquqiy tilning uslubi va nutq aktlari strategiyasi har doim jamiyat mentaliteti va madaniy-tarixiy asoslariga bevosita bog'liq. Bu esa, ingliz va o'zbek yuridik tekstlarida yondashuvlardagi asosiy farqlarni aniqlashda muhim omil hisoblanadi.

eng: "Do you solemnly swear to tell the truth, the whole truth, and nothing but the truth?" (courtroom)

o'zb: "Ishonchingiz komilmi, rostini aytishga tayyormisiz?" (sud majlisida)

Ingliz variantida klassik nutq akti va rasmiy formula qo'llanilsa, ularning muloqotda ko'proq standart, an'anaviy va qat'iy shakllari kuzatiladi ya'ni, ingliz tilida so'rov bildirayotgan shaxs ko'pincha muayyan qoidaga asoslangan, rasmiy talaffuz va tuzilmani ustun qo'yadi. Bunda iltimos yoki

boshqa so'rovlar aniq va lo'nda ifodalanadi hamda ko'p hollarda rasmiy formulalardan foydalaniladi.

O'zbek variantida esa, so'rov nutq aktiga muloyim va ehtiyotkorlik bilan yondashuv ustunlik qiladi, ya'ni muloqot davomida hurmat, yumshoqlik va insoniylik ustuvor ahamiyatga ega. O'zbek tilida so'ralayotganda, odatda, yumshoq va muloyim qoidalar asosida, ehtiyotkor ohangda murojaat qilinadi, bu esa fikrni bevosita emas, balki bilvosita va yumshoq shaklda yetkazishda namoyon bo'ladi. Shu bois, so'rov ifodalari ko'plab muloyimlik, odob va hurmat unsurlarini o'zida mujassam etadi.

eng: "The defendant is hereby found guilty as charged".

o'zb: "Sud hay'ati javobgarni ayblanuvchi sifatida aybdor deb topadi".

Interperetatsiya akti va deklarativ ifodaning rasmiyligiga alohida urg'u beriladi, chunki bu jarayonda huquqiy hujjatlar va diplomatik nutqlarda so'zlarning aniq va rasmiy ishlatilishi muhim hisoblanadi. Biroq, o'zbek tilida bunday mazmundagi matnlar ko'pincha murakkab tuzilmada ifodalanadi va buning natijasida diplomatik bayonotlarda yetarlicha og'irlik va rasmiylik saqlab qolingan holda, o'ziga xos uslub bilan tanlanadi. Bu uslub, o'z navbatida, diplomatik tilning nozikliklarini ko'rsatadi.

Muhokama. Har ikkala tilda yuridik nutqning asosiy pragmatik vazifasi - nizolarning oldini olish, aniq va lo'nda huquqiy munosabatlarni ta'minlashdan iborat. Bu, o'z navbatida, huquqiy aniqlik va aniqlik, taraflarning huquq va majburiyatlarini tushunarli ifodalashni va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noroziliklarning oldini olishni ko'zda tutadi. Har ikki til, ya'ni davlat tili va boshqa til huquqiy hujjatlarda, mazkur talablarni bajarishga xizmat qiladi, biroq ular bu vazifani bajarishda o'ziga xos uslub va tuzilishga ega bo'lishi bilan farqlanadi. Lekin uslub va shakl jihatidan farqlar mavjud:

ingliz yuridik matnlarida buyruq va majburiyatlar ko'pincha "shall", "must", "hereby" kabi rasmiy markerlar bilan belgilangan, bu esa qoidalarning aniq va majburiy ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, ingliz yuridik matnlarida presuppozitsiyalar keng tarqalgan, ya'ni har bir huquqiy me'yorning bajarilishi yoki majburiyati oldindan asoslanadi va mustahkamlanadi. Bu esa hujjatlarda qat'iylik va ishonchlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbek matnlarida esa, madaniy hurmat, ehtiyotkor diplomatiya, ijtimoiy etiketchilik unsurlari ko'proq e'tiborga ega bo'ladi. Mazkur xususiyat ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini inobatga olgan holda, rasmiy tilning muloyim uslubda ifodalanishiga olib keladi. Huquqiy matnlarda ko'pincha "shart", "majbur", "amalga oshiriladi", "bajarilishi lozim" kabi yumshoqroq va ko'proq maslahatga asoslangan ifoda vositalari keng ishlatiladi, bu esa huquqiy normaning ijrosida ijtimoiy hamjihatlikni saqlashga xizmat qiladi. Og'zaki nutqda ingliz sudlarida an'anaviy rasmiy

formullar, qat'iy tartib va doimiy qonuniy iboralar ishlatiladi, bu esa sud tinglovlarining qat'iy va tizimli tarzda o'tishini ta'minlaydi. O'zbek sudlarida esa, muloyimlik, ehtiyotkorlik va hurmat asosidagi muloqot, tinglovchi va so'zlovchi o'rtasida do'stona va madaniy-muloqotiy kontekstga e'tibor kuchli ekanligini aks ettiradi. Bu holat tomonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlanishiga, ko'proq hamjihatlik va o'zaro hurmat saqlanishiga imkon yaratadi.

Bu tahlillar ingliz va o'zbek yuridik diskursida pragmatic maqsadlar va strategiyalar ham o'xshash, ham farqlanuvchi ekanini ko'rsatadi. Ikkala tilda ham pragmatik strategiyaning to'g'ri tanlovi huquqiy natijaga bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, ingliz va o'zbek yuridik matnlarida qo'llaniladigan pragmatik yondashuvlar, nutq aktlarining tanlanishi va ularning qo'llanilish usullari huquqiy hujjatlarning mazmuni va maqsadini yanada aniqlik bilan yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Shu o'rinda, har ikkala tilda ham pragmatik strategiyalar huquqiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi, biroq ularni tanlash va qo'llashda madaniy va tilshunoslik omillari muayyan tafvutlarga olib keladi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tilidagi yuridik nutqning pragmatik maqsadlari har bir milliy madaniyat va huquqiy an'analarning o'ziga xosligi bilan bog'liq. Xususan, ingliz huquqiy diskursida aks etadigan presuppozitsiya va deklarativlik elementlari ushbu til va jamiyatdagi an'anaviy huquqiy qadriyatlar, muloqot madaniyati hamda rasmiy tildagi aniqlik, ochiqlik, va huquqiy normalarga qat'iy rioya qilishga asoslangan. Misollar orqali ko'rish mumkinki, ingliz yurisdiksiyasida yuridik nutqda presuppozitsiya va deklarativ uslub qo'llash orqali bayonotning huquqiy kuchi va aniqligi mustahkamlanadi. Aksincha, o'zbek huquqiy kommunikatsiyasida esa muloyimlik, ehtiyotkorlik va diplomatik muloqotga alohida urg'u berilgan. Bu jihat, o'zbek madaniyatining an'anaviy xususiyatlari va jamiyatdagi or-nomus, hurmat kabi tushunchalarning huquqiy matnlarda o'z aksini topishi bilan o'zini namoyon qiladi. Har ikkala tilda huquqiy maqsadga muvofiqlik, etik normalar va kommunikativ samaradorlikning balansini topish, fikrlarni aniq, lo'nda va mazmunli ifodalash muhim sanaladi. Yuridik nutqda zamonaviy va an'anaviy uslublarning uyg'unligi, gumanizm, shaxs huquqlariga hurmat va xalqaro huquqiy normalarga rioya etish masalalari ham muhim o'rin egallaydi. Shu munosabat bilan, kelajakda turli madaniyatlararo kontekstda huquqiy matnlar tarjimasidagi pragmatik muammolarni yanada chuqurroq ilmiy o'rganish, o'zbek huquqiy textologiyasining global miqyosdagi o'rni va mavqei mustahkamlash, uni zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlantirish zarur bo'ladi. Bu jarayonda, xalqaro tajriba va yurtimiz huquqiy an'analari o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlash yuridik nutq samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Grice H.P. Logic and Conversation. In: Cole, P., Morgan, J.L. (eds.) Syntax and Semantics, Vol. 3. New York: Academic Press. 1975.
2. Searle J.R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.
3. Ladyzhenskaya T.A., Fetisov N.E. Judicial Discourse: Issues of Pragmatics. Moscow: URSS. 2001.
4. Quronboyeva, G.A. (2020). Yuridik lingvistika asoslari. Toshkent: Innovatsiya.
5. Islomov A.S. Yuridik nutq terminologiyasi. Samarqand: SamDU Nashriyoti. 2022.
6. Shakirova M.S. O'zbek tilining nutqiy pragmatikasi. Toshkent: Fan. 2017.